

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-ACTUALIZATION OF PERSONALITY IN PROFESSIONS OF DIFFERENT LEVELS OF SOCIAL PRESTIGE

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФЕСІЯХ РІЗНОГО РІВНЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРЕСТИЖУ

В останні десятиліття помітно збільшилася кількість ступенів свободи у виборі способу життя, мислення і діяльності кожної людини. Стикаючись з великою кількістю можливих варіантів проживання свого життя, людина змушена інтенсивно усвідомлювати свій життєвий досвід і шукати власний шлях розвитку. В таких умовах стають особливо актуальними такі категорії людського існування як осмисленість буття, індивідуальність самовираження, креативність, автентичність, розвиток своїх можливостей, самоздійснення або самоактуалізація.

Іншим результатом зазначених суспільних процесів є виникнення та інтенсивний розвиток ринку праці. Ринок праці, який об'єднує в собі роботодавців і професіоналів, є індикатором, своєрідним критерієм привабливості професій. Престиж професії та її популярність на ринку праці є одним з головних факторів, що впливають на привабливість професії і багато в чому визначає професійний вибір оптанта. Недостатньо осмислений вибір професії, який не приймає до уваги особистісних особливостей, цінностей і прагнень людини, з часом призведе до розчарування і зниження мотивації у професійній діяльності, наслідком якого стане падіння ефективності праці. Тим часом, професійна діяльність займає основну частину життя людини і визначає істотні напрямки для самоактуалізації. Вивчення особливостей самоактуалізації в залежності від обраної професії, яка характеризується тим чи іншим рівнем престижності, стає особливо актуальним в ситуації, коли під впливом соціальних змін відбувається переоцінка системи цінностей, формується новий стиль організації праці, що відрізняється гуманістичною спрямованістю.

Теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження виступають, діяльнісний підхід до розуміння особистості та концепція єдності свідомості і діяльності, розроблена С. Рубінштейном, О. Леонтьєвим і розвинена в працях Б. Теплова, К. Абульханової-Славської, Л. Анциферової, І. Беха, Л. Божович, О. Бондаренка, М. Боришевського, Б. Братуся, І. Булах, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Максименка, О. Орлова, В. Роменця, С. Рубінштейна, В. Татенка, Т. Титаренко та ін.; концепція самоактуалізації особистості як вищого мотиву людського життя, викладена в роботах А. Маслоу, що знайшла своє відображення в поглядах К. Роджерса, Е. Шостром, Е. Фромма, Р. Ассаджіолі, В. Франкла; феномен соціального престижу професії як фактор, значимий в професійному самовизначенні молоді, і описаний такими дослідниками як В. Чорноволенко, В. Оссовський, В. Паніотто та ін.

На основі аналізу літератури ми припустили, що прагнення до самоактуалізації особистості властиво представникам різних професій, але представників престижних спеціальностей характеризує вищий в цілому рівень самоактуалізації; загальна картина самоактуалізації має якісну своєрідність в групах престижних і непрестижних спеціальностей - представників непрестижних професій характеризує більш емоційний та інтровертований характер самоактуалізації.

Мета нашої роботи полягала у вивченні і порівнянні різних психологічних аспектів самоактуалізації особистості у представників престижних і непрестижних професій.

Для досягнення мети необхідно було вирішити наступні завдання:

1. Визначити наукові засади дослідження проблеми самоактуалізації особистості у працях авторів зарубіжної та вітчизняної психології.
2. Здійснити теоретичний аналіз сучасних підходів до розуміння феномену самоактуалізації особистості в професіях різного рівня соціального престижу.
3. Визначити інструментарій та процедуру дослідження психологічних особливостей самоактуалізації особистості представників професій різного рівня соціального престижу.

4. Проаналізувати результати експериментального дослідження особливостей самоактуалізації особистості представників престижних та непрестижних професій.

5. Визначити провідні мотиви особистості (мотив прагнення до успіху і мотив уникнення невдачі) представників професій різного рівня соціального престижу.

Відповідно до визначеної мети, гіпотези, сформульованих завдань комплексно застосовувалися наступні *методи* дослідження: аналіз науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження, класифікація, систематизація та узагальнення отриманої інформації; спостереження, бесіда, стандартизовані опитувальники, психодіагностичні методики вивчення особистості. *Вірогідність і надійність* результатів дослідження забезпечувалась комплексним використанням методів і методик, адекватних меті та завданням дослідження, методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, якісним і кількісним аналізом одержаних даних.

В ході виконаного дослідження нами була проведена теоретична та експериментальна робота по вивченню психологічних особливостей самоактуалізації особистості в професіях різного рівня соціального престижу.

Самоактуалізація у працях авторів зарубіжної та вітчизняної психології. В даний час наша країна знаходиться на стадії соціально-економічної кризи, відбувається розмивання культурно-сміслового ядра, яке раніше скріплювало наше суспільство. Людина в такій ситуації залишається один на один з усім комплексом життєвих проблем, їй ніде отримати підтримку, доводиться розраховувати в більшості випадків на свої особисті сили і здібності. У зв'язку з цим теорія самоактуалізації, що базується на концепції розвитку людини і суспільства, ґрунтується на саморозвитку і самоорганізації, використання людиною всієї сукупності своїх сил, знову стає актуальною²⁸⁰.

Теорія самоактуалізації зародилася в гуманістичному напрямку психології і є її системоутворюючим елементом. В основі гуманістичного спрямування лежить ідея про усвідомлене прагнення людини до максимального розкриття свого потенціалу, а також його реалізація в практичній діяльності на благо суспільства. Тобто самоактуалізація представляється як необхідний фактор для повноцінного розвитку людини. Значний внесок у розвиток теорії самоактуалізації належить як зарубіжним, так і вітчизняним вченим

Центральною фігурою гуманістичної психології є особистість як унікальна цілісна система, яка прагне до самоактуалізації. Основні принципи даного напрямку в психології були сформульовані А. Маслоу. У центрі його уваги – поняття розвитку і становлення особистості, необхідність максимальної творчої самореалізації, що, на думку автора, і є істинним психічним здоров'ям²⁸¹.

Крім гуманістичної психології, самоактуалізація вивчалася і в суміжних і близьких до неї напрямках – гештальттерапії Ф. Перлза, соціокультурному психоаналізі К. Хорні та Е. Фромма, філософських роботах М. К. Мамардашвілі, екзистенціальної психології Д. Бьюдженталя і Р. Мея. Варто зазначити, що психологічні аспекти особистісного зростання і самоактуалізації в даний час вивчаються все частіше (М. Боднар, Е. Вахромов, М. Гасюк, В. Гупаловська, Ю. Долінська, Л. Коростельова, Н. Ковальова, О. Немірінський, М. Ткалич).

Людина спрямована до майбутнього, до вільної реалізації своїх потенцій (Г. Олпорт), особливо творчих (А. Маслоу), для чого вона потребує зміцнення віри в себе і в можливість досягнення «ідеального Я» (К. Роджерс). Найважливіша роль при цьому відводиться зростанню конструктивного початку людського Я, цілісності і силі переживання²⁸².

У своїй статті «Самоактуалізація як рушійна сила особистісного розвитку: історико-критичний аналіз» Д. А. Леонтьєв в теорії А. Маслоу виділив п'ять трактувань самоактуалізації, які послідовно змінюють одне одне:

²⁸⁰ Вахромов Е. Е. (2005) Самоактуализация специалиста, менеджера в профессиональной деятельности: проблемы и возможности.

²⁸¹ Маслоу А. Г. (1999) Мотивация и личность.

²⁸² Леонтьев Д. А. (2002) Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ, с. 13-46.

- 1) самоактуалізація – вищий рівень і мета розвитку;
- 2) самоактуалізація як вищий мотив діяльності;
- 3) самоактуалізація – процес розвитку індивідуума;
- 4) самоактуалізація як епізод або пікові переживання;
- 5) самоактуалізація як передумова, відправна точка Буття.

Автор зазначає, що між цими поняттями немає протиріч, перехід від першого трактування до п'ятого збагачує ідею самоактуалізації, поглиблює розкриття суті даного явища. Крім того Д. А. Леонтьєв виділяє шосте трактування розуміння терміна самоактуалізація у А. Маслоу, пов'язуючи це розуміння з місією або покликанням, фактично прирівнюючи самоактуалізацію до таких ключових понять екзистенціальної психології як самотрансценденція (В. Франкл) і інтенціональність (Р. Мей). Самоактуалізація, в даному розумінні, є втіленням індивідуальної активності і вищих цінностей, спрямована на щось значуще в світі. Таким чином, автор робить висновок про еволюціонування поглядів А. Маслоу в напрямку екзистенціальної психології та про суттєве переосмислення ключових понять його теорії²⁸³.

Концепція «прагнення до актуалізації» Карла Роджерса, сформульована в кінці п'ятдесятих – початку шістдесятих років ХХ століття, має багато спільного з ідеями автора терміна «самоактуалізація» К. Гольдштейна. Поряд з А. Маслоу К. Роджерса прийнято вважати автором теорії самоактуалізації в психології. Проте у даних авторів можна побачити відмінності в розумінні ідеї самоактуалізації. К. Роджерс розглядає питання мотивації і самоактуалізацію в контексті загальної теорії особистості і психотерапії, не роблячи її наріжним каменем побудови своєї теорії. А. Маслоу розглядає особистість в контексті теорії мотивації²⁸⁴.

Показником наявності тенденції до самоактуалізації за К. Роджерсом, є конгруентність, тобто відповідність між реальністю, почуттями і усвідомленням того, що відбувається в дійсності. Найважливішою характеристикою особистості, що самоактуалізується є усвідомлення індивідумом, що вибір – це його особиста справа, і здатність відчувати, що локус (джерело) оцінки лежить всередині нього²⁸⁵.

Поряд з позитивними, самоактуалізація може мати і негативні наслідки для організму. Невірно вважати, що досягнувши самоактуалізації всі проблеми і труднощі зникнуть, можуть виникнути проблеми складніші, зниження напруги спонукає до дії лише хворий організм. Здоровий організм націлений на «формування певного рівня напруги, який призведе до впорядкування подальшої діяльності». Отже, «здатності організму визначають його потреби», а не навпаки. Якщо людині нав'язувати якусь задачу її поведінка стає механістичною і ригідною²⁸⁶.

Досягнення автентичності, згідно К. Роджерса, має стати метою кожного індивідуума. Це означає слідувати своїм власним шляхом, а не чужими вказівками. Автентичність – це «справжнє Я», «внутрішня сутність», характерна для кожної людини, повністю розвинена і доступна їй. Отже, потреба в саморозвитку відпадає. Для досягнення автентичності або самоактуалізації, людині необхідно актуалізувати свою особистість, живучи у злагоді зі своєю внутрішньою сутністю. Це скоріше питання розкриття свого істинного Я, ніж його створення²⁸⁷.

У своїх працях К. Роджерс вказує, що розвитку індивіда в напрямі все більшої складності, самодостатності, зрілості та компетентності сприяє самоактуалізація. «У кожному з нас є прагнення ставати компетентним і здатним настільки, наскільки тільки

²⁸³ Леонтьев Д. А. (2002) Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ, с. 37.

²⁸⁴ Роджерс К. (2001) Клиентоцентрированный, человеко-центрированный подход в психотерапии, с. 48-58.

²⁸⁵ Асмолов А. Г. Движущие силы и условия развития личности. Психология личности в трудах отечественных психологов СПб: Питер, 2000. С. 222-230.

²⁸⁶ Вахромов Е. Е (2001). Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации.

²⁸⁷ Асмолов А. Г. Движущие силы и условия развития личности. Психология личности в трудах отечественных психологов СПб: Питер, 2000. С. 222-230.

це можливо для нас біологічно». Будучи головним мотивом людини і спонукаючи людину рухатися до більшої конгруентності і реалістичного існування, самоактуалізація є основним джерелом життя. Крім цього, самоактуалізація – це прагнення стати собою, справжнім, автентичним і цілісним²⁸⁸.

Також до проблеми самоактуалізації звертався Р. Ассаджолі, який так само, є представником гуманістичної психології. У його розумінні, самоактуалізація – це поживлення, прояв і самоздійснення прихованих можливостей людини, будучи видом його самореалізації. Інший вид самореалізації самозбагнення: усвідомлення себе як синтезуючого центру спрямованого на пізнання себе²⁸⁹.

Р. Ассаджолі, в своїх дослідженнях причин розвитку людської особистості, йде далі К. Роджерса. Основний акцент він робить на істинно духовному розвитку людини. У зв'язку з чим, в рамках концепції психосинтеза, він вважає самоактуалізацію першим етапом розвитку особистості, на якому відбувається інтеграція індивіда навколо особистісної самості. Людина краще розуміє себе, позбавляючись від зайвих психологічних захистів. Після цього можливий перехід на наступний етап, який характеризується здійсненням синтезу особистісного «єго» і вищої Самості. Перший етап (самоактуалізацію) Р. Ассаджолі в концепції психосинтезу називає «особистісний психосинтез», а наступний – «духовний психосинтез». Людина не зможе підійти до етапу «духовного психосинтезу» без подолання першого етапу – «особистісного психосинтезу», який необхідний для особистісного зростання. Самоактуалізація за Р. Ассаджолі – це щабель, при досягненні якого людина починає істинно духовний розвиток²⁹⁰.

Карен Хорні про феномен самоактуалізація пише наступним чином: «кожна особистість природно прагне до самореалізації і самоактуалізації: у кожному з нас є бажання до розвитку особистості, прагнення стати людиною сильною і цілісною, в кожному з нас приховані здібності і таланти, як правило, загальмовані невротичними тенденціями»²⁹¹.

У розумінні К. Юнга термін «самоактуалізація» означає кінцеву мету розвитку особистості, досягнення єдності на базі найбільш повної диференціації та інтеграції різних її сторін. Автор сформулював термін «індивідуація», під яким розумів процес внутрішнього зростання і становлення особистістю. Метою і умовою індивідуації К. Юнг вважав сепарацію, тобто відділення від влади колективного та індивідуального несвідомого. Індивідуація спрямована на становлення і розвиток цілісної індивідуальної психіки. Автор зазначає, що для зростання і розвитку людині необхідно постійно прикладати зусилля і робити свідомі моральні вибори²⁹².

Незважаючи на те, що теорія самоактуалізації особистості не є надбанням вітчизняної психології, багато авторів, в рамках діяльнісного підходу (О. М. Леонт'єв, П.Л. Гальперін, Г. П. Щедровицький, С. Л. Рубінштейн та ін.), а в подальшому – системного та акмеологічного підходів (Г. Б. Анан'єв, К. А. Абульханова-Славська, А. А. Бодальов, А. А. Деркач, А. В. Брушлинський, В. Н. М'ясищев та ін.) звертаються до даного феномену при трактуванні внутрішнього світу людини. Дані підходи стали теоретико-методологічною основою вивчення потенційних можливостей особистості²⁹³.

В основі діяльнісного підходу лежить принцип розвитку, а кажучи про розвиток особистості, вчені звертаються до поняття «самоактуалізація», яке було запропоновано зарубіжними психологами, але, тим не менш, прижилося і у вітчизняній науці. Багато представників вітчизняної психології в тій чи іншій мірі стосувалися в своїх теоріях сутності феномену «самоактуалізація», пропускаючи його через категорії «діяльність», «спрямованість», «індивідуальність», «система відносин», «життєвий шлях», «суб'єкт» та ін.

²⁸⁸ Феноменологическое направление в теории личности: Карл Роджерс, Хьелл Л., Зиглер Д. (2006), с. 538.

²⁸⁹ Ассаджолі Р. (1994) Самореализация и психические расстройства, с. 27-51.

²⁹⁰ Ассаджолі Р. (1994) Самореализация и психические расстройства, с. 46.

²⁹¹ Карен Хорни (2006) Социокультурная теория личности, с. 260.

²⁹² Юнг К. Г. (1996) Структура психики и процесс индивидуации.

²⁹³ Психология личности в трудах отечественных психологов (2000).

А також розглядаючи проблему потенційних можливостей і їх реалізації, оперували поняттями «актуальна здатність», «нагальна потреба», «актуальні і потенційні характеристики людини».

Значний внесок у розвиток теорії самоактуалізації внесли такі вітчизняні вчені: Л. Г. Брилева, Л. І. Антропова, Є. І. Ісаєв, Н. Л. Кулик, І. А. Витин, К. Ч. Мухаметджанов, П. І. Підкасистий, А. Г. Асмолов, Л. М. Фрідман, В. І. Слободчиков та ін.

У філософському аспекті самоактуалізація особистості людини розглядається як джерело, що спонукає до пошуку сенсу життя, і як фактор духовного зростання. В рамках даного аспекту самоактуалізацію розглядають Н. Л. Кулик, Л. І. Антропова і К. Ч. Мухаметджанов.

Н. Л. Кулик, простежуючи філософські коріння проблеми самоактуалізації у вітчизняній культурі, приходять до висновку про те, що в філософії Нового часу вперше ця проблема була поставлена Г. Сковородою, який вважав за можливе досягнення істинно людського щастя тільки в праці за покликанням, праці, відповідній внутрішній натурі людини, її схильностям і даруванням. Крім цього Н. Л. Кулик бачить в самоактуалізації реальний процес перетворення діяльнісних характеристик людини, її сутнісних сил у спосіб людського буття, в «світ людини», в предметний світ людської культури. Творча самодіяльність людини в цьому аспекті виступає як спосіб самоздійснення особистості, як внутрішній зміст цієї діяльності і єдино гідний людини і суспільства спосіб буття²⁹⁴.

В. І. Слободчиков і Є. І. Ісаєв розглядають самоактуалізацію з філософсько-антропологічної позиції. Особистість людини – це персоналізована, самовизначена самість серед інших для інших і тільки таким чином – для себе. Самоактуалізація це процес становлення людини суб'єктом власної життєдіяльності, яка вимагає від людини освоєння нею правил співжиття, норм і способів людської діяльності, основних смислів і цінностей, що регулюють спільне життя людей в суспільстві. Зрозуміти свою самість означає углядіти в ній ідеальну, очевидно осмислену необхідність буття в світі дійсності. Тільки усвідомлення цієї істинно духовної реальності дозволяє людині відкрити свою суб'єктивну реальність як проекцію самості²⁹⁵.

В акмеології проблемою самоактуалізації займалися Б. Г. Ананьєв, А. А. Деркач, А. А. Бодалев, Н. В. Кузьміна, М. І. Дьяченко та ін., досліджуючи тенденції, закономірності, умови і фактори, що впливають на самоздійснення людиною свого творчого потенціалу в процесі професійної діяльності. Самоактуалізація в акмеології, це процес переходу потенційних характеристик людини як фахівця в актуальні, не тільки в процесі професійної діяльності, а й у період підготовки до неї: навчання в школі і в вузі. В даному аспекті самоактуалізація постає як необхідна форма руху людини до особистісної зрілості і вершин професіоналізму²⁹⁶.

На думку Л. М. Фрідмана, М. Г. Гарунова, потенційні можливості людини можуть проявитися і реалізуватися лише при раціональній самоорганізації навчальної діяльності, яка не пов'язана прямо з рівнем розвитку пізнавальних здібностей. Ефективна самоорганізація навчальної діяльності полягає в умінні автономно, без зовнішнього систематичного контролю, допомоги та стимуляції раціонально організувати свою навчальну діяльність. Сутність процесу самоактуалізації в освітньому просторі ці автори бачать в передачі, трансляції від вихователів до вихованців способів, методів і шляхів, за допомогою яких людина може стати тим, ким вона може стати²⁹⁷.

Е. В. Самаль вказує на наявність подібності в поглядах на природу самоактуалізації у зарубіжних і вітчизняних авторів, в рамках різних психологічних напрямків і теорій (К. А. Абульханова-Славська, А. Г. Асмолов, А. В. Брушлинский, Д. А. Леонтьєв,

²⁹⁴ Вахромов Е. Е. (2005) Самоактуализация специалиста, менеджера в профессиональной деятельности: проблемы и возможности.

²⁹⁵ Слободчиков В. И., Исаев Е. И. (1991) Антропологический принцип развития, с. 37-50.

²⁹⁶ Климов Е. А. Психология профессионала. М.: Ин-т практической психол.; Воронеж: МОДЭК, 1996. 400 с.

²⁹⁷ Фридман И. К. (1990) О контакте родителей с детьми, с. 93-99.

К. Гольдштейн, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл та ін.). Самоактуалізація полягає в розкритті, усвідомленні, а в подальшому і в реалізації людиною своїх потенцій, які забезпечують їй зростання і розвиток у всіляких сферах життєдіяльності. З одного боку самоактуалізація є метою, до якої рухається людина, з іншого боку процесом руху до поставленої мети. Прагнення до самоактуалізації – вищий рівень мотивації особистості, який є природним, закономірним і необхідним процесом життя²⁹⁸.

Провівши аналіз літератури зарубіжних і вітчизняних авторів з проблеми самоактуалізації, можна зробити наступні висновки:

- теорія самоактуалізації зародилася на заході в рамках гуманістичної психології в середині ХХ століття, засновниками вважаються А. Маслоу і К. Роджерс;
- самоактуалізація, характерна для психологічно здорових людей;
- самоактуалізація – це вроджена властивість особистості, яка вдосконалюється в часі;
- найбільш розвинена самоактуалізація у зрілої особистості, яка прагне до розвитку особистісного та професійного потенціалу;
- структура поняття самоактуалізації змінюється з часом і відображає потреби суспільства, що пред'являються до особистості;
- у вітчизняній психології до проблеми самоактуалізації звернулися дещо пізніше, вона представлена в рамках діяльнісного і системного підходу, в акмеології та в педагогіці;
- є відмінності в уявленнях про самоактуалізацію у зарубіжних і вітчизняних авторів, що пов'язано з відмінностями культур.

Проблема самоактуалізації в сучасній психології. В даний час проблема становлення особистості, що самоактуалізується активно вивчається в рамках психолого-педагогічної науки і практики останніх років. Сьогодні ця проблема розглядається з позицій культурологічного, психологічного, філософського, аксіологічного, акмеологічного і педагогічного підходів. Ідея самоактуалізації широко представлена дослідниками, як в теоретичному, так і в практичному аспекті.

Л. І. Анциферова визначає самоактуалізацію, як опредмечування особистісних ресурсів у соціальній діяльності. В процесі самоактуалізації, людина в певній конкретній діяльності будує плани на майбутнє²⁹⁹.

Особливий інтерес у сучасних дослідженнях спостерігається до проблем зрілості особистості, самореалізації, самоактуалізації. І. А. Акіндінова стверджує, що «людина ніколи не буває статичною, вона завжди знаходиться в процесі становлення. Як вільна істота людина відповідальна за реалізацію якомога більшої кількості можливостей, вона живе дійсно справжнім життям, тільки якщо виконує цю умову»³⁰⁰.

У своїх дослідженнях Є. В. Андрієнко виділяє три необхідних етапи формування психологічних передумов самоактуалізації у особистості: інформаційний, актуалізуючий і моделюючий. Для інформаційного етапу характерно формування системи знань про психологічні передумови, можливості та перешкоди на шляху самоактуалізації. На актуалізуючому етапі особистість за допомогою індивідуального досвіду і діяльності формує систему компетентностей, які дозволяють реалізувати індивідуальні здібності в професійній діяльності. На моделюючому етапі відбувається освоєння і закріплення на практиці нових способів дій на основі самовияву і творчого професійного самовизначення³⁰¹.

Е. Е. Вахромов в своїй роботі «Психологічні концепції розвитку людини: теорія самоактуалізації» термін «самоактуалізація» бачить як наявність у людини «самості» – людського потенціалу, яка б вимагала «актуалізації», завдяки цілеспрямованій систематичній роботі над собою і над своїм розвитком.

²⁹⁸ Самаль Е. В. (2008) Влияние внутриличностного конфликта на самоактуализацию личности студента в учебно-профессиональной деятельности.

²⁹⁹ Анциферова Л. И. (2000) Психология формирования и развития личности, с. 208.

³⁰⁰ Акиндинова И. А. (2000) Самоактуализация личности в различных типах организации профессиональной деятельности, с. 29-36.

³⁰¹ Психология личности в трудах отечественных психологов (2000).

В результаті процесу самоактуалізації людина максимально розкривається і використовує свій людський потенціал в суспільно значущій діяльності, тобто стає самоактуалізованою особистістю. Процес самоактуалізації – це діяльність, яка здійснюється людиною, з раціональним типом мислення, спрямована на саму себе як об'єкт. Дана діяльність приносить позитивний соціально значущий результат і проявляється в соціально прийнятних формах. У зв'язку з цим, діяльність, спрямована на реалізацію ірраціональних ідей або на революційне (радикальне) перетворення суспільства не підпадає під визначення самоактуалізації. Автор також, визначає нижню вікову межу самоактуалізації, яка обумовлена досягненням:

- 1) понятійного рівня мислення;
- 2) зрілістю механізмів центрального гальмування;
- 3) наявністю накопиченого в попередній період розвитку позитивного досвіду вирішення ситуаційно обумовлених проблем;
- 4) наявністю тенденції до саморозвитку в мотиваційній сфері³⁰².

Останнім часом зацікавленість дослідників зміщується на вивчення кордонів самоактуалізації, які виникають в тих випадках, коли адекватне рішення проблемно-конфліктної ситуації викликає труднощі або навіть стає неможливими на підставі раніше засвоєних шаблонів поведінки. Вважається, що справжній розвиток особистості можливий тільки при знаходженні позитивних рішень в критичних ситуаціях. Ряд авторів вважають, що людина, яка прагне до самоактуалізації, повинна ставити перед собою надзавдання, створювати проблемні ситуації з високим ступенем невизначеності і ризику, які вимагають від людини орієнтування в складній системі змістотворних мотивів і особистісних смислів. В цьому аспекті самоактуалізацію особистості розглядає А. Г. Асмолов. Він бачить самоактуалізацію як самоздійснення «інших культур», яка має на меті перетворення норм культури і творіння в ході контакту зі світом нових норм. Результатом самоактуалізації є народження нових інтерсуб'єктивних соціальних світів³⁰³.

Аналіз сучасних досліджень показав, що процес самоактуалізації розглядається багатьма педагогами і психологами в рамках освітнього процесу. Суть процесу самоактуалізації вони бачать в передачі і трансляції від вихователів до вихованців шляхів, способів і методів, завдяки яким людина може стати тим, ким вона може стати. Потенційні можливості людини виявляються і реалізуються лише при умінні особистості самостійно, без систематичного контролю ззовні, допомоги і стимуляції раціонально організувати свою навчальну діяльність. Спочатку даний рівень самоорганізації вважався необхідним для успішного навчання у ЗВО, зараз повинен активно використовуватися в старших класах школи, а його зачатки повинні використовуватися вже в підлітковому віці (М. Б. Боднар, І. С. Булах, Ю. Г. Долінська, Л. М. Фрідман та ін.).

У своїй роботі «Психологічні умови професійної самореалізації працівників сфери рекламного бізнесу» В. Г. Кот вивчала самоактуалізацію у студентів старших курсів і працюючих людей. У своєму дослідженні виявила, що рівень самоактуалізації з віком підвищується, а також вона стає більш сформованою, основними узагальненими компонентами якої є внутрішня позиція людини по відношенню до себе, а також її позиція по відношенню до іншої людини і до світу³⁰⁴.

Багато сучасних вчених робили спроби диференціювати поняття синонімічні поняттю «самоактуалізація» (Табл. 1).

Близьким до поняття самоактуалізації є термін «самореалізація». Витоки ідеї самореалізації, що розвивається в її сучасному варіанті в зарубіжній психології, походять з ідей А. Адлера, який в останніх своїх роботах терміни «прагнення до переваги» і «прагнення до самодосконалості» використовував як взаємозамінні. На його думку, людина, порівнюючи

³⁰² Вахромов Е. Е. (2001) Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации, с. 130-131.

³⁰³ Асмолов А. Г. (2000) Движущие силы и условия развития личности, с. 222-230.

³⁰⁴ Кот В. Г. (2017) Психологічні умови професійної самореалізації працівників сфери рекламного бізнесу.

себе з недосяжним ідеалом досконалості, постійно сповнюється почуттям, що вона нижче його і мотивується цим почуттям³⁰⁵.

Таблиця 1. Поняття синонімічні поняттю «самоактуалізація»

«Самоствердження»	прагнення людини до самоздійснення і реалізації себе в об'єктивному світі, характеризується визнанням суспільством «Я» особистості
«Самовираження»	основний акцент робиться на активність суб'єкта, яка спрямовується на самореалізацію, при цьому потреба в самореалізації не підкріплюється відповідною здатністю
«Саморозкриття»	презентація іншим людям інформації особистого характеру про себе, з метою справити певне враження на оточуючих, людина використовує різні тактики і стратегії поведінки
«Самовдосконалення»	полягає в прагненні людини саморозвиватися, збагачувати свої внутрішні сили для подальшої самореалізації на більш високому рівні. У тому випадку, якщо саморозвиток є самоціллю, людина має справу зі специфічною діяльністю, спрямованою на саму себе, або «самодіяльністю»

Деякі дослідники вважають, що прагнення до переваги – це боротьба за самоздійснення, самостановлення та самовдосконалення. Згодом це універсальне прагнення, відкрите А. Адлером, знайшло своє відображення в концепціях самореалізації К. Хорні, самоактуалізації К. Гольдштейна і А. Маслоу, актуалізуючої тенденції К. Роджерса, мотивації ефективності Р. Вайта.

Всі ці концепції стосуються феномена самореалізації людини, в основі якої лежать потреби зростання, розвитку і самовдосконалення. Тому термін «самореалізація» (self-realization) часто є синонімом термінів «реалізація своїх можливостей» (self-fulfillment) і «самоактуалізація» (self-actualization). Всі вони описують дуже близькі явища: повну реалізацію наших справжніх можливостей (К. Хорні), прагнення людини до найбільш повного виявлення і розвитку своїх можливостей і здібностей (К. Роджерс), внутрішню активну тенденцію розвитку себе, щось на зразок істинного самовираження (Ф. Перлз), прагнення людини стати тим, чим вона може стати (А. Маслоу).

На думку деяких вітчизняних психологів, термін «самореалізація» зазвичай вживається в якості більш загального по відношенню до «самоактуалізації», «самоствердження», «саморозвитку» і т.п. На думку Н. А. Коростильової, певна різниця інтерпретації термінів «самореалізація» і «самоактуалізація» пов'язане з різними акцентами: на суб'єктивному, внутрішньому, або об'єктивному, зовнішньому, плані існування особистості. У цьому сенсі термін «самоактуалізація» відображає цей процес більшою мірою як би у внутрішньому плані особистості, а «самореалізація» – переважно у зовнішньому. Однак як самоактуалізація – це завжди актуалізація, тобто вираз себе, своєї істинної природи зовні, так самореалізація – це завжди реалізація свого справжнього Я³⁰⁶.

Л. Коростильова запропонувала поняття актуальної самореалізації, завдяки якій можуть бути здійснені потенційні можливості та задуми людини. Вона виділяє чотири рівні самореалізації особистості: 1) примітивно-виконавчий; 2) індивідуально-виконавчий; 3) реалізації ролей та норм у соціумі (з елементами духовного та особистісного зростання); 4) сенсожиттєвої та ціннісної реалізації (реалізації сутнісної аутентичності).

Ми згодні з думкою автора, щодо наявності адекватної і неадекватної стратегії самореалізації особистості, підкреслюючи переважно свідомий характер даного процесу, але враховуючи його несвідому складову та аутентичність взагалі. Неадекватна стратегія може бути дифузною, недиференційованою, хаотичною, стихійною, стереотипною тощо. Адекватна стратегія включає таке управління людиною процесом самореалізації, що базується на адекватних здібностях і можливостях, далекоперспективних планах та

³⁰⁵ Адлер А. (1995) Практика и теория индивидуальной психологии.

³⁰⁶ Коростильёва Л. А. (2000) Уровни самореализации личности, с. 39-42.

прогнозах, осягненні особистістю власних сенсожиттєвих та ціннісних орієнтацій. Вона «...є унікальною, оптимізуючою і такою, що розвиває ресурси особистості»³⁰⁷.

За Коростильовою, самореалізація особистості – це здійснення можливостей розвитку Я за допомогою власних зусиль, соціальність, співтворчість з іншими людьми (близьким і далеким оточенням), соціумом і світом в цілому. Самореалізація передбачає збалансований і гармонійний розвиток особистих аспектів особистості шляхом застосування адекватних зусиль, спрямованих на розкриття генетичних, індивідуальних і особистісних потенціалів³⁰⁸.

М. А. Недашківська, досліджувала механізми самореалізації на основі культурологічного підходу. Для характеристики структури самореалізації автор виділяє характерний комплекс особистісних функцій, які повинні задовольняти взаємопов'язаним якостям проєктивності і рефлексивності. Проєктивність включає в себе цілестворювання, пошук засобів досягнення мети, корекцію. Рефлексивність включає рефлексію щодо зовнішнього (динамічне відображення об'єктивної реальності) і рефлексію щодо внутрішнього (самозаглиблення). Проєктивність і рефлексивність в своїй єдності становлять функціональний комплекс, що включає: когнітивні утворення (самосвідомість, самовизначення, самопізнання), керуючі фактори (самооцінка, саморегуляція, самоконтроль), інтегративні процеси свідомого становлення особистості суб'єктом соціально-значущої діяльності (самоактуалізація, самовиховання і саморозвиток). «Персонально локалізовані механізми самореалізації виступають одночасно як її необхідні умови і структурні елементи, що доповнюють, розвивають один одного ланки єдиного процесу розгортання і втілення сутності сил людини»³⁰⁹.

У процесі самореалізації відбувається становлення індивіда, його соціалізація та індивідуалізація, виникає потреба в самореалізації внутрішніх сил і зацікавленість як основний мотив діяльності. Вільна воля виступає рушійною силою процесу самореалізації. У зв'язку з цим соціалізація, індивідуалізація, мета, потреба, воля, інтерес, є структурними компонентами першої стадії процесу самореалізації (актуалізації). Потім слідує стадія розгортання актуалізованої потреби. Структурними елементами цієї стадії є процеси самоцілі, самопізнання, самомоделі, самовибору, самоаналізу і самоконтролю. У процесі розгортання відбувається зняття потреби в самореалізації (вирішенні). Це і є, на думку автора, механізм розгортання сутнісних сил особистості. Самоствердження є результатом самореалізації. Потреба в самореалізації на деякий час задовольняється, далі відбувається виникнення нової потреби в самореалізації, яка знову протікає через актуалізацію, розгортання і вирішення (зняття) тощо. Таким чином, процес самореалізації нескінченний.

На думку Вахромова Е. Е., у вузькому розумінні термінів самореалізація і самоактуалізація є дві взаємодоповнюючі сторони єдиного процесу самоактуалізації, результатом якого є людина, яка максимально розкриває і використовує свій людський потенціал з користю для себе і на благо суспільства. Проміжним етапом даної діяльності стає придбання людиною будь-якої компетентності – специфічної здатності, що дозволяє ефективно вирішувати типові проблеми і завдання, що виникають в реальних ситуаціях життєвого шляху. Вищі рівні компетентності означають переважання у людини організаторських здібностей, високого рівня ініціативи, які дозволяють ефективно організувати спільне рішення проблем, здатності оцінювати результат своїх дій в ширшому часовому і соціальному горизонті. Акти самоактуалізації дозволяють людині проявляти в поведінці, спілкуванні, взаємодії з іншими людьми якості, відповідні все більш високим стандартам, які висуваються до неї ієрархічно організованою багаторівневою системою моделей людини як індивіда, особистості, суб'єкта, індивідуальності³¹⁰.

³⁰⁷ Коростильова Л. А. (2000) Уровни самореализации личности, с. 59.

³⁰⁸ Фиц А. Н. Особенности самореализации личности в профессиях различного уровня социального престижа, с. 170-174.

³⁰⁹ Недашковская М. А. (1990) Самореализация личности как феномен культуры.

³¹⁰ Вахромов Е. Е. (2005) Самоактуализация специалиста, менеджера в профессиональной деятельности: проблемы и возможности.

Самоактуалізація – це процес. Ті люди, які більшою мірою просунулися в цьому напрямку, тобто більш повно реалізували свої можливості і здібності, постають як зрілі особистості, впевнені в собі і своїх силах, живуть всю повноту життя, спрямовані до подальшого особистісного зросту. А. Маслоу відзначав, що рівень самоактуалізації не може бути кількісно виражений одним якимось числом, хоча в даний час існують методи одновимірного подання показника самоактуалізації. Правильніше все ж говорити про те, що самоактуалізація – багатовимірною динамічною характеристикою людини. У зв'язку з цим слід зазначити, що важливим показником є не стільки розвиток окремих характеристик самоактуалізації, скільки їх поєднання, що складається в особистісні якості і утворює їх системні властивості.

В результаті аналізу літератури, спираючись на наступних авторів Е. Е. Вахромов, І. А. Витин та ін., сформульовано найбільш близьке для нас поняття самоактуалізації. Самоактуалізація – це безперервний процес реалізації індивідуальних схильностей і здібностей людини, спрямований на більш повне здійснення потенціалу людини, який постійно вдосконалюється протягом життя через різні види активності (професійна, творча), в системі якого людина виступає в ролі активного суб'єкта своєї діяльності і вибудовує взаємини з навколишнім світом, спираючись на власну систему цінностей, при цьому самодетермінація переважає над детермінацією із зовні. Самоактуалізація – динамічна характеристика особистості.

Особливості самоактуалізації особистості в професіях різного рівня соціального престижу. Стикаючись з великою кількістю можливих варіантів проживання свого життя, людина змушена інтенсивно усвідомлювати свій життєвий досвід і шукати власний шлях розвитку. В таких умовах стають особливо актуальними такі категорії людського існування як осмисленість буття, індивідуальне самовираження, креативність, автентичність, розвиток своїх можливостей, самоздійснення або самоактуалізація і самореалізація.

Поняття самоактуалізації охоплює всю систему життєдіяльності індивіда, не виключаючи професійну діяльність, якій зазвичай людина присвячує більшу частину свого життя.

Особистість людини формується в її діяльності. Цей принцип є основоположним в концепції взаємозв'язку особистості і діяльності, розробленої такими дослідниками як А. Ф. Лазурський, А. Н. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв та ін. Основою даного підходу є принцип взаємодії зв'язку свідомості і діяльності, згідно з яким людська психіка одночасно обумовлює і обумовлюється здійсненою людиною діяльністю. Поняття діяльності є інтегративною формою проявів людини, що включає в себе матеріальну і духовну діяльність (К. А. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова та ін.). Діяльність визначається такими феноменами як потреби, мотиви, цілі, установки, інтереси, схильності, спрямованість (Б. Ф. Ломов, В. С. Мерлін, К. К. Платонов, А. П. Сейтешев, В. Д. Шадриков, А. Б. Орлов та ін.) і проявляється через такі форми як рух, дія, вчинки і поведінка (В. Н. Панферов).

В роботах сучасних науковців (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, Г. Балл, І. Бех, О. Бондаренко, М. Боришевський, Б. Братусь, І. Булах, Є. Головаха, Л. Коган, О. Кроник, Д. Леонтьєв, П. Лушин, С. Максименко, І. Маноха, В. Муляр, О. Орлов, О. Скрипченко, Л. Сохань, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.) самоактуалізуюча особистість розглядається як індивід із розвинутою суб'єктністю, здатністю до самовияву, активний суб'єкт власної життєдіяльності, життєтворчості, будівник свого неповторного життєвого світу.

Спираючись на думку І. Булах, вирішення проблеми самоактуалізації у сучасній психології відображає три основні тенденції: «З позицій першої тенденції генезис особистості зумовлюється переважно соціальною ситуацією розвитку, з позицій другої – акцентується увага на соціальній активності особистості та її свідомості, з позицій третьої –

актуалізується суб'єктність людини, точніше, особистість як суб'єкт власної психічної активності, що первісно наділений свободою і відповідальністю»³¹¹.

Оцінка проблеми розвитку особистості майбутнього фахівця в роботах І. Булах показала тісний взаємозв'язок понять “розвиток особистості” та “особистісне зростання”. Під розвитком особистості автор розуміє “постійні зміни, переходи, перетворення родових, соціально-типологічних властивостей в індивідуальні, особистісно-сміслові її якості, що виникають у ході онтогенезу. Базисним модусом існування особистості є розвиток, що сприяє набуттю нею все більш якісної визначеності. Автор звертає увагу на те, що особистісне зростання корелює з розвитком у напрямі самореалізації та самоактуалізації майбутнього фахівця. Передумовою особистісного зростання є первісно існуюча, спадково детермінована внутрішня природа і “серцевина” особистості – самість, яка являє собою нерозвинену форму “Я”. Саме вона “диктує” пошук шляхів особистісного зростання, як активного процесу становлення, в якому людина бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях”²⁸.

Д. А. Леонтьєв пов'язує проблему самоактуалізації з питаннями про походження, сутність і характер творчих сил людини, і розуміє творчу самоактуалізацію як одну з провідних рушійних сил розвиненої особистості, які спонукають і направляють її в діяльності³¹².

Автор виділяє три рівні аналізу проблеми самоактуалізації особистості: філософський – рівень, на якому вирішуються питання про сутність людини, про можливість її екстеріорізації, про суть процесу самореалізації, де об'єктом дослідження виступає людина, що розуміється як родова істота, і людство в цілому; соціологічний – рівень, на якому вирішуються питання про шляхи та способи самоактуалізації особистості в конкретних соціокультурних умовах її існування, в рамках (за словами А. Г. Асмолова) «певного соціально-історичного способу життя», де об'єктом розгляду виступає соціум, конкретна громадська структура; психологічний – рівень, на якому аналізуються особистісні якості і конкретні зовнішні умови, що дозволяють даній особистості успішно самореалізуватися.

При цьому згідно з Д. А. Леонтьєвим, на психологічному рівні «досліджується мотиваційна основа самоактуалізації і зворотний вплив об'єктивної і суб'єктивної ефективності самоактуалізації на особистість з діяльністю суб'єкта», тим самим порушуються проблеми самооцінки, рівня домагань, психологічного віку, появи поведінкових і інших стереотипів в неадекватних для них умовах. На цьому рівні об'єктом розгляду виступає окремий індивід в його зв'язках і відносинах з іншими індивідами і з громадським цілим. Продовжуючи далі характеристику психологічного рівня, Д. А. Леонтьєв зазначає, що: «самоактуалізація може розглядатися в трьох аспектах: як потреба, як діяльність і як об'єктивний і суб'єктивний результат цієї діяльності».

Провідним видом діяльності дорослої людини є трудова, або професійна діяльність. Професійне становлення особистості відбувається як індивідуальний, особистісний процес, провідним елементом якого є особистісний вибір (Е. С. Романова, Н. І. Соболева, П. П. Соболев, Є. І. Степенова, І. О. Мартинюк). Воно проходить через такі етапи як передпрофесійний, вибір професії, професійне навчання та професійну діяльність (В. І. Ковальов).

Найбільш точно ідея взаємозв'язку особистісних властивостей і професійної діяльності індивіда відображена в роботах Е. А. Клімова «актуалізуються професіоналами уявлення універсуму, реального цілісного світу, істотно і не випадково розрізняються залежно від типу професії, що виділяється за ознаками предметної системи, з якою має справу професіонал як суб'єкт незалежної діяльності»³¹³. Існування «професійного типу особистості» підтверджується зарубіжними дослідниками (Е. Ро, Д. Гілфорд та ін.).

³¹¹ Булах І.С.(2004) Психологічні основи особистісного зростання підлітків, с. 28.

³¹² Леонтьєв Д. А. (2002) Самоактуализация как движущая сила личностного развития: историко-критический анализ, с. 13-46.

³¹³ Клімов Е. А. (1996) Психология профессионала.

Престиж професії – це співвідносна оцінка суспільної значущості професійної категорії, що розділяється членами даного суспільства на підставі певної системи цінностей, яка може впливати на якісну сторону діяльності індивіда (Н. В. Костенко, В. Ф. Чорноволенко, В. Л. Оссовський, В. І. Паніотто, М. Х. Тітми). Престиж професії залежить від соціальних характеристик макрогрупи (А. З. Рубінов, К. Замфір) і багато в чому визначає привабливість і популярність даної спеціальності серед молоді, як найбільш вразливої і динамічної групи населення, що знаходиться на стадії професійного самовизначення (І. С. Кон, Б. С. Братусь, Н. С. Пряжников, Л. І. Божович, Г. М. Мкртчян, А. Е. Гірікова, А. В. Мудрик, А. П. Болтунов, Н. Д. Зотов, І. В. Кузнєцова, А. М. Кухарчук, А. Б. Ценціппер, П. А. Шавир)³¹⁴.

Соціальний статус професії характеризує офіційне та / або неофіційне визнання її необхідності та популярності. Зазвичай відзначаються дві форми статусу професії: економічна і престижна. Економічний статус залежить перш за все від рівня матеріальної винагороди, передбачуваного (актуально чи потенційно) при виборі і реалізації професійного шляху (виборі професії, професійному самовизначенні). Однією з підстав відмінності в винагороду є рівень кваліфікації. Тому економічні статуси різних професій можуть відрізнятися за величиною оплати, складаючи фіксовану шкалу оплачуваності. Низько або високооплачувані професії мають відповідати рангам за оціночною шкалою переваг за даним критерієм вибору професії.

Певний вплив на економічний статус професії надає стійкість попиту на неї, конкурентоспроможність осіб даної професії на ринку праці в групі суміжних професій. Престижний статус (престижність) професії визначається змістовністю (часток творчих функцій, творчим характером) даного виду праці і ступенем популярності професії. Робота, що припускає монотонні ручні операції або що не дає перспектив службового зростання, обумовлює низький престиж відповідних професій. Коли мова йде про престижність і популярність, не слід забувати про соціально-психологічні фактори. Тут має значення навіть назва професії: відомі випадки, коли її зміна значно підвищувала престиж даної професії. Цей ефект проявився і на Україні в перехідний період, коли на ринку праці виявився попит на «нові професії». Перелік всіх критеріїв, за допомогою яких визначається найбільш бажана (найбільш престижна) професія, відрізняється значною різноманітністю. Він включає: умови і рівень оплати праці, самостійність, можливість для творчості, вільний графік роботи, впевненість у стабільності свого становища, можливості просування, доступ до влади, робота за кордоном та ін. Як показують дослідження, в реальному житті економічний і престижний статуси тісно пов'язані і сприймаються як щось єдине, принаймні на рівні буденної свідомості; відповідно, тісно переплетені і фактори впливу, що визначають в очах «публіки» престижність, привабливість тієї чи іншої професії³¹⁵.

Дослідження психологічних особливостей самоактуалізації особистості в професіях різного рівня соціального престижу. Прагнення до самоактуалізації є вищим рівнем мотивації особистості, природним, закономірним і необхідним процесом життя. Суть її полягає в найбільш повній реалізації людиною здібностей і можливостей, закладених у вигляді потенціалів в структурі особистості. Ми розглядаємо самоактуалізацію з позиції взаємозв'язку соціального і особистісного компонентів в розвитку людини – як єдність професійного та особистісного зростання. Зазначені напрями знаходяться в складному взаємозв'язку. З одного боку, особистісний зріст співвідноситься з категорією внутрішнього світу і розуміється як рух «до себе», в той час як соціальний розвиток (куди відносяться засвоєння будь-яких знань, діяльності, системи цінностей, формування активної життєвої позиції, розвиток здатності бачити нові форми суспільного життя тощо), в т.ч. професійне зростання, співвідноситься із зовнішнім світом, посилюючи розворот особистості «від себе», а тому вважається, що не сприятиме, а перешкоджатиме особистісному зростанню; з іншого

³¹⁴ Фиц А. Н. (2009) Особенности самореализации личности в профессиях различного уровня социального престижа, с. 170-174.

³¹⁵ Там само.

боку, при повноцінному особистісному зростанні внутрішні зміни народжують зовнішні прояви, особистісний зріст є єдністю інтраперсональних і інтерперсональних якостей, таких як прийняття і розуміння себе, внутрішня цілісність і динамічність, а також прийняття і розуміння інших, відкритість, гнучкість і природність в контактах.

В контексті нашого дослідження ми розглядаємо людину як систему відносин, що включає в себе ставлення до оточуючих людей, до професії, до самої себе і до навколишнього світу в цілому. Процес самоактуалізації, як єдність професійного (соціального) і особистісного зростання зачіпає різні сторони даної системи.

Для визначення показників самоактуалізації в професії різного рівня соціального престижу, нами було проведене експериментальне дослідження.

Для отримання даних про стан різних спеціальностей в ієрархії соціального престижу були вивчені результати статистичних досліджень в результаті виявлено ряд престижних і непрестижних професій, на думку громадськості. Так, до найбільш престижних віднесені наступні спеціальності: програміст, юрист, економіст, маркетолог, менеджер. До групи непрестижних були віднесені наступні професії: вчитель, інженер, бібліотекар, працівник культури, мистецтвознавець, письменник, лікар амбулаторії, науковець.

З огляду на вищевикладене ми виділили дві групи випробовуваних: 1) представники непрестижної професії – вихователь (25 жінок віком від 23 до 42 років), куди увійшли вихователі дошкільного навчального закладу № 39 "Чебурашка" комбінованого типу Мелітопольської міської ради Запорізької області; 2) представники престижної професії – менеджер (26 чоловіків та жінок віком від 23 до 37 років), куди увійшли топ-менеджери, менеджери середньої ланки, менеджери з персоналу, менеджери по закупкам, продажам, рекламі гіпермаркету «Епіцентр» у м. Мелітополі.

Для дослідження особливостей самоактуалізації особистості в професіях різного рівня соціального престижу були відібрані методики: «Самоактуалізаційний тест» (Е. Шострома), опитувальник для оцінки мотивації досягнення успіхів (А. Мехрабіана), твір-есе «Чинники мого вибору професії».

В результаті проведеного експериментального дослідження за методикою «Самоактуалізаційний тест» ми отримали наступні дані. У 80% випробовуваних «менеджерів» високі показники за шкалою «орієнтації в часі», це свідчить про те, що, по-перше, ці суб'єкти живуть сьогоднішнім, тобто переживають зараз життя у всій його повноті, а не просто як фатальний наслідок минулого або підготовку до майбутнього «справжнього життя»; по-друге, вони відчувають нерозривність минулого, сьогоднішнього і майбутнього, тобто бачать своє життя цілісним. Саме таке світовідчуття, психологічне сприйняття часу суб'єктом свідчить про високий рівень самоактуалізації особистості (Таблиця 2).

Таблиця 2. Результати констатуючого експерименту (у відсотках)
за базовими шкалами методики Самоактуалізаційний тест (Е. Шостром)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Базові шкали САТ			
		Орієнтація в часі		Шкала підтримки	
		Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	28	10	90	20	80
Менеджери	32	80	20	50	50

90% низьких балів за шкалою «орієнтації в часі» мають випробовувані «вихователі», що може свідчити про орієнтацію лише на один з відрізків тимчасової шкали (минуле, сьогоднішнє або майбутнє) і (або) дискретне сприйняття свого життєвого шляху.

За другою базовою шкалою «шкалою підтримки» 50% випробовуваних «менеджерів» показали високі бали, що говорить про відносну незалежність в своїх вчинках. Вони прагнуть керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками і принципами, що, однак, не означає ворожості до оточуючих і конфронтації з груповими нормами. Вони вільні у виборі, не схильні до зовнішнього впливу.

80% низьких балів за «шкалою підтримки» у випробовуваних «вихователів» свідчить про високий ступінь залежності, конформності, несамостійності ("ззовні спрямовуюча" особистість).

У «блоці цінностей» випробовувані «менеджери» показали тенденцію до найвищих балів, так за шкалами «ціннісна орієнтація» і «гнучкість поведінки» показали 70% високих балів, це дозволяє при інтерпретації блоку говорити про наявність у них впевненості в собі, довіри до себе і своїм спонтанним рішенням, прагнення стати самими собою, до незалежності, здатності швидко реагувати на мінливі аспекти ситуації (Таблиця 3).

Таблиця 3. Результати констатуючого експерименту (у відсотках)
за блоком цінностей методики Самоактуалізаційний тест (Е. Шостром)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Шкали блоку цінностей			
		Ціннісна орієнтація		Гнучкість поведінки	
		Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	28	20	80	30	70
Менеджери	32	70	30	70	30

Навпаки, у випробовуваних «вихователів» ми бачимо 20% високих балів за шкалою «ціннісна орієнтація» і 30% за шкалою «гнучкість поведінки», це дозволяє припустити низьку впевненість випробовуваних до себе, низький рівень довіри до своїх рішень, нездатність швидко реагувати на мінливі аспекти ситуації.

За «блоком почуттів» випробовувані «менеджери» за шкалою «сензитивність» показали 60% високих балів і 70% високих балів за шкалою «спонтанність», значення за шкалами спрямовані в бік високих балів і говорять про здатність усвідомлювати свої почуття і про чуйність на почуття і потреби інших людей. 20% високих балів у випробовуваних «вихователів» за шкалами «сензитивність» і «спонтанність» показують про невисокі здібності випробовуваних усвідомлювати свої почуття і про низьку чуйність на почуття і потреби інших людей (Таблиця 4).

Таблиця 4. Результати констатуючого експерименту (у відсотках)
за блоком почуттів методики Самоактуалізаційний тест (Е. Шостром)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Шкали блоку почуттів			
		Сензитивність		Спонтанність	
		Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	28	20	80	20	80
Менеджери	32	60	40	70	30

За «блоком самосприйняття» випробовувані «менеджери» показали 90% високих балів за шкалою «самоповага» і 100% високих балів за шкалою «самосприйняття» ці показники свідчать про високу здатність випробовуваних до прийняття себе, до оцінки своїх достоїнств і недоліків (Таблиця 5).

Таблиця 5. Результати констатуючого експерименту (у відсотках)
за блоком самосприйняття методики Самоактуалізаційний тест (Е. Шостром)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Шкали блоку самосприйняття			
		Самоповага		Самосприйняття	
		Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	28	30	70	20	80
Менеджери	32	90	10	100	-

Навпаки, у випробовуваних «вихователів» значення, отримані за шкалами «самоповага» і «самоприйняття», орієнтовані на низькі показники, які визначають у випробовуваних низьку здатність до прийняття себе, до оцінки своїх достоїнств і недоліків.

У блоці «усвідомлення цілісності буття» випробовувані «менеджери» за шкалою «уявлення про природу людини» показали 60% високих балів і за шкалою «синергічність» 70% високих балів свідчать про схильність сприймати природу людини в цілому як позитивну («люди в масі своїй швидше ласкаві») і не брати до уваги дихотомії мужності – жіночності, раціональності – емоційності і т.д. антагоністичними і непереконливими, про високу здатність до цілісного сприйняття світу і людей, до розуміння пов'язаності протилежностей, таких як гра і робота, тілесне і духовне і ін. (Таблиця 6).

Таблиця 6. Результати констатуючого експерименту (у відсотках) за блоком усвідомлення цілісності буття методики Самоактуалізаційний тест (Е. Шостром)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Шкали блоку усвідомлення цілісності буття			
		Уявлення про природу людини		Синергічність	
		Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	28	30	70	20	80
Менеджери	32	60	40	70	30

За низьких значень шкал «уявлення про природу людини» – 30% високих балів і «синергічності» – 20% високих балів у випробовуваних «вихователів» можна судити про схильність випробовуваних сприймати природу людини такою, яка вона є, тобто здатність до цілісного сприйняття світу, до розуміння дихотомічних протилежностей (мужності-жіночності, раціональності-емоційності і т.д.)

У блоці «міжособистісної чутливості» випробовувані «менеджери» за шкалою «прийняття агресії» показали 60% високих балів, за шкалою «контактності» 70% високих балів – це вказує на високу здатність приймати своє роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської сутності, характеризує здатність до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми.

20% високих балів за шкалою «прийняття агресії» і «контактність», показали випробовувані «вихователі», що може свідчити і про низьку здатність піддослідних до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми або до суб'єкт-суб'єктного спілкування, при цьому низькі показники за шкалою «прийняття агресії» свідчать про низьку здатність випробовуваних приймати своє роздратування, гнів і агресивність як природний прояв людської природи (Таблиця 7).

Таблиця 7. Результати констатуючого експерименту (у відсотках) за блоком міжособистісної чутливості методики Самоактуалізаційний тест (Е. Шостром)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Шкали блоку міжособистісної чутливості			
		Прийняття агресії		Контактність	
		Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	28	20	80	20	80
Менеджери	32	60	40	70	30

У блоці «ставлення до пізнання» випробовувані «менеджери» за шкалою «пізнавальних потреб» показали 70% високих балів, за шкалою «креативності» 50% високих балів, що свідчить про високий рівень творчої спрямованості.

30% високих балів за шкалою «пізнавальних потреб» і 40 високих балів за шкалою «креативності» у групі «вихователів» показують низький рівень прагнення до придбання знань про навколишній світ і середню творчу активність піддослідних.

Таким чином, згідно з результатами тесту САТ, у менеджерів більшість показників значно вище показників вихователів, як за основними шкалами, так і за додатковими, що

свідчить про високий рівень самоактуалізації особистості в престижній професії менеджера (Таблиця 8).

Таблиця 8. Результати констатуючого експерименту (у відсотках)
за блоком ставлення до пізнання методикою Самоактуалізаційний тест (Е. Шостром)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Шкали блоку ставлення до пізнання			
		Пізнавальні потреби		Креативність	
		Високий рівень	Низький рівень	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	28	30	70	40	60
Менеджери	32	70	30	50	50

Проаналізувавши отримані дані за методикою опитувальник А. Мехрабіана оцінки мотивації досягнення успіхів ми отримали наступні результати. При цьому оцінювався, який з двох мотивів прагнення до успіху або мотив уникнення невдачі домінує у випробуваного (Таблиця 9).

Таблиця 9. Результати констатуючого експерименту (у відсотках)
за методикою опитувальник для оцінки мотивації досягнення успіхів (А. Мехрабіана)

Представники професій різного рівня соціального престижу	Кількість досліджуваних	Мотиви	
		Прагнення до успіху	Прагнення до уникнення невдачі
Вихователі	25	20	80
Менеджери	26	70	30

У першій групі випробовуваних (вихователі) домінує мотив прагнення до уникнення невдачі 80% проти 20% у випробовуваних у другій групі (менеджери).

При цьому в другій групі (менеджери) 70% випробовуваних керуються мотивом прагнення до успіху проти 30% у випробовуваних в першій групі (вихователі).

Наступний етап експериментального дослідження складався з написання досліджуваними твору-есе за темою «Чинники мого вибору професії». Ми ставили завдання всередині кожної групи виділити твори, автори яких мають найвищі і найнижчі показники самоактуалізації і порівняти їх за характерними змістовними категоріями, а також розглянути відмінності за даними категоріями у представників престижних (менеджери) і непрестижних професій (вихователі).

Нами були виділені 4 підгрупи, в які випробовувані були об'єднані за такими ознаками: представники престижних професій, що мають в своїй групі найвищий рівень самоактуалізації (73-77 балів); представники престижних професій, що мають в своїй групі найменший рівень самоактуалізації (37-48 балів); представники непрестижних професій, що мають в своїй групі найвищий рівень самоактуалізації (66-74 бала); представники непрестижних професій, що мають в своїй групі найменший рівень самоактуалізації (35-37 балів).

Виділені змістовні категорії в творі-есе «Чинники мого вибору професії» та їх якісний аналіз представлені в Таблиці 10.

Як видно, якісний аналіз підтверджує результати кількісного аналізу: незважаючи на те, що в цілому більш високий рівень самоактуалізації виявлено у представників престижних спеціальностей, в кожній з досліджуваних груп існують можливості для самоактуалізації, при цьому можна виділити категорії представників даних груп, що мають високі і низькі показники самоактуалізації. Існує зв'язок показників усвідомленого підходу до вибору професії, здійсненого в результаті дитячих мрій, і більш високого рівня самоактуалізації.

До відмінностей, характерних для особистості, що самоактуалізується серед представників престижних професій (менеджерів) відносяться такі категорії як «реалізація себе» в професійній діяльності, «рух вперед», «професійний розвиток»; до ознак, характерних для представників даної групи з низькими показниками самоактуалізації,

відносяться емоційно насичені висловлювання – «наявність конфліктних ситуацій на роботі» як стимул зміни спеціальності, «щаслива випадковість», категорії «матеріальної винагороди» за свою працю, збіг обставин, які привели суб'єкта діяльності до сьогоденної ситуації в роботі.

Таблиця 10. Якісний аналіз результатів твору-есе «Чинники мого вибору професії»

Представники професій різного рівня соціального престижу	Рівень самоактуалізації	
	Високий рівень	Низький рівень
Вихователі	Збулися мрії дитинства. Виправдалися надії і очікування. Робота захопила. Я не шкодую.	Вплинув приклад родичів. Залишилося яскраве враження дитинства. Надія знайти близьких за духом людей. Розчарування в колегах по роботі.
Менеджери	Збулися мрії дитинства. У дитинстві помічалися здібності і схильності. Керувало бажання реалізувати себе в житті. Лабільна позиція у ставленні до економічних перетворень. Рух вперед. Підвищення кваліфікації, розвиток професіоналізму.	Це був мій вибір. Керувало бажання вирішувати конфліктні ситуації на роботі. Задоволення від матеріальної винагороди. Допоміг випадок.

До ознак, характерних для вихователів з високим рівнем самоактуалізації відноситься «захопленість улюбленою справою», що приносить задоволення від роботи; до ознак, характерних для вихователів з низьким рівнем самоактуалізації відноситься показник розчарування в людях, що свідчить про недовіру людській природі.

Висновки. В ході виконаного дослідження була проведена теоретична та експериментальна робота по вивченню психологічних особливостей самоактуалізації особистості в професіях різного рівня соціального престижу, що дозволило зробити такі висновки:

1. Теорія самоактуалізації розроблена західними психологами гуманістичного спрямування в середині ХХ століття, засновниками вважаються А. Маслоу і К. Роджерс. На думку А. Маслоу, самоактуалізація – це вроджена властивість особистості, яка вдосконалюється в часі і властива для психологічно здорових людей. Поняття самоактуалізації відмінно в різні проміжки історичного розвитку суспільства, а також в різних культурах (вітчизняна і західна психологія). У вітчизняній психології самоактуалізація представлена в рамках діяльнісного і системного підходів, в акмеології та педагогіці. Ряд авторів виділяє подібні до самоактуалізації поняття «самореалізація», «самовираження», «саморозкриття» та ін., які мають ряд відмінних рис.

2. Також розглянуті професійні особливості самоактуалізації особистості, представлені у сучасних підходах в науці. На ступінь самоактуалізації впливає особистісний та професійний потенціал суб'єкта, а також рівень соціального престижу професії. Престиж професії – це співвідносна оцінка суспільної значущості професійної категорії, що розділяється членами даного суспільства на підставі певної системи цінностей, яка може впливати на якісну сторону діяльності індивіда.

В результаті проведеного дослідження нам вдалося з'ясувати, що поняття престижу складається з наступних чинників: висока оплата праці; потреба суспільства у фахівцях даної професії, її важливість, необхідність, затребуваність; соціальний статус професії, її "елітарність", "вага" серед інших видів діяльності, які означають, що дана спеціальність викликає схвалення і повагу в суспільстві, що вона особливо значима; є можливість професійного і кар'єрного зростання, досягнення певного рівня влади; є можливість особистісного, "внутрішнього" зростання.

3. В своєму дослідженні під самоактуалізацією, спираючись на визначення Є. Вахромова, ми розуміємо безперервний процес реалізації індивідуальних схильностей і здібностей людини, спрямований на більш повне здійснення потенціалу людини через різні види активності (професійна, творча), в системі яких людина виступає в ролі активного суб'єкта своєї діяльності і вибудовує взаємини з навколишнім світом, спираючись на власну систему цінностей, при цьому самодетермінація переважає над детермінацією із зовні.

4. Узагальнюючи результати експериментального дослідження, ми можемо сказати, що знайшли підтвердження висунутої гіпотези – нам вдалося побачити відмінну картину особистісної сфери, де самоактуалізація проявляє себе різними способами у представників різних спеціальностей. Для представників престижних професій характерні такі риси як потреба в соціальному визнанні, самопросування і демонстрація своїх можливостей, фахівці даної професійної категорії шукають можливості самоактуалізації через досягнення певного соціального стану; для представників непрестижних професій характерними є такі риси як консервативність й інтровертованість, можливим напрямком самоактуалізації виступає альтруїстична позиція, заснована на почутті неприйняття себе і самозречення.

Представники престижної професії менеджер перевершують зайнятих в непрестижній діяльності вихователів по переважній кількості проявів самоактуалізації. До їх числа відносяться: загальний рівень самоактуалізації; здатність цінувати кожен момент проживання; бачити своє життя цілісним; прагнення керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками, принципами; інтерес до навколишнього світу, незалежно від його користі для себе; цінувати свої достоїнства, позитивні властивості характеру; загальна осмисленість життя і наявність чітких цілей на майбутнє; емоційна насиченість життя і довіра людській природі.

5. Представники престижної спеціальності вибирають для самоактуалізації такий механізм як самопросування, що включає в себе активність життєвої позиції, високу самооцінку, впевненість в собі, демонстративність; представники непрестижної спеціальності вибирають для самоактуалізації стиль самовіддачі і самопожертви.

Неможливість самоактуалізації в професійній діяльності вихователі можуть компенсувати задоволенням від робочого процесу за рахунок хороших відносин з колегами по роботі; в групі менеджерів професіонали, навпаки, готові скоріше пожертвувати теплими відносинами з оточуючими заради роботи, що підвищує їх соціальний статус. Таким чином, в професії вихователя, що має низький соціальний статус, і не задовольняє матеріальні потреби людини, утримати її можуть або відносини з оточуючими, або можливість самоактуалізації, яка створює позитивне ставлення до своєї роботи.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Типология личности и гуманистический поход. *Гуманистические проблемы психологической теории*. М.: Мысль, 1995. 219 с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: Пер. с нем. М.: Фонд «За экономическую грамотность», 1995. 296 с.
3. Акиндинова И. А. Самоактуализация личности в различных типах организации профессиональной деятельности. *Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях: Психология и педагогика в общественной практике*. СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. С. 29-36.
4. Анцыферова Л. И. Психология формирования и развития личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. СПб., 2000. С. 207-213.
5. Асмолов А. Г. Движущие силы и условия развития личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов* СПб: Питер, 2000. С. 222-230.
6. Ассаджолли Р. Самореализация и психические расстройства. *Психосинтез: теория и практика*. М.: Refl-Book, 1994. С. 27-51.
7. Боднар М. Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію студентської молоді: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. К., 2004. 216 с.

8. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: Автореф. дис... д-ра психол. наук / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2004. 42 с.
9. Вахромов Е. Е. Самоактуалізація спеціаліста, менеджера в професійній діяльності: проблеми і можливості. MONSTERA#5: М. МГТУ «МАМІ», 2005.
10. Вахромов Е. Е. Психологічні концепції розвитку людини: теорія самоактуалізації. Учебне посібня. М.: Міжнародна педагогічна академія, 2001. 162 с.
11. Долінська Ю. Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі професійної підготовки: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2000. 200 с.
12. Карен Хорні Соціокультурна теорія особистості. 3 - изд. СПб: Питер, 2006. С. 254-269.
13. Климов Е. А. Психология профессионала. М.: Ин-т практической психол.; Воронеж: МОДЭК, 1996. 400 с.
14. Коростыльова Л. А. Уровні самореалізації особистості. *Психологічні проблеми самореалізації особистості*. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. Вып. 4. С. 21-46.
15. Кот В. Г. Психологічні умови професійної самореалізації працівників сфери рекламного бізнесу: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. К., 2017. 260 с.
16. Леонтьев Д. А. Самоактуалізація як рушійна сила особистісного розвитку: історико-критичний аналіз. *Современная психология мотивации*. М.: Смысл, 2002. С. 13-46.
17. Маслоу А. Г. Мотивация и личность: Пер. с англ. СПб.: Евразия, 1999. 479 с.
18. Недашковская М. А. Самореалізація особистості як феномен культури: дис. ... канд. философ. наук. Киев, 1990. 167 с.
19. Психология личности в трудах отечественных психологов. Составитель Куликов Л. В. СПб: Питер, 2000. 480 с.
20. Роджерс К. Клиентоцентрированный, человеко-центрированный подход в психотерапии. *Вопросы психологии*. 2001. № 2. С. 48-58.
21. Самаль Е. В. Влияние внутриличностного конфликта на самоактуализацию личности студента в учебно-профессиональной деятельности. *Омский научный вестник. Психологические и педагогические науки*, 2008. № 1. (63). [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-vnutrilichnostnogo-konflikta-na-samoaktualizatsiyu-lichnosti-studenta-v-uchebno-professionalienoy-deyatelnosti#ixzz3Wtqpnjfv> (дата обращения: 10. 04. 2021).
22. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Антропологический принцип развития. *Вопросы психологии*. 1991. № 2. С. 37-50.
23. Феноменологическое направление в теории личности: Карл Роджерс, Хелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3 - изд. СПб: Питер, 2006. С. 528-573.
24. Фиц А. Н. Особенности самореалізації особистості в професіях різного рівня соціального престижу. *Альманах сучасної науки і освіти*. Тамбов: Грамота, 2009. № 4 (23): в 2-х ч. Ч. II. С. 170-174.
25. Фридман И. К. О контакте родителей с детьми. *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С. 93-99.
26. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации: Пер. с англ. М.: Наука, 1996. 267 с.